

**LABGULDOSHLAR OILASIGA MANSUB TOG'RAYXON (ORIGANUM L.)
TURKUMINING KIMYOVIY TARKIBI VA XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI**

Sayramov Fayzullo Baraʼjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada labguldoshlar oilasiga mansub tog'rayxon (Origanum l.) turkumining morfologiyasi, geografik tarqalishi, mahsulot ko'rinishi, tayyorlash, kimyoviy tarkibi, tibbiyotda va xalq tabobatida qo'llanilishi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: Mayda gulli tog'rayxon, kimyoviy tarkibi, tarqalish areali, xalq tabobatida qo'llanilishi.

Mayda gulli tog'rayxon (*O. vulgare* subsp. *Gracile* (K.Koch) Ietsw.). Ko'p yillik o't o'simlik. Poyalari bir nechta, tik turuvchi, yuqorida shoxlangan, jingalak tuklangan, uzunligi 30–60 sm. Barglari tuxumsimon yoki cho'zinchoq, to'mtoqlashgan yoki o'tkirlashgan, asosiga keng ponasimon yoki deyarli yumaloq, butun, yuqorida deyarli silliq, o'tkazuvchi bog'lamlar bo'ylab cheti va ostida jingalak tuklangan, bandli, asta-sekin yuqoriga kichrayib boradi. Gullari deyarli o'troq, boshqosimon yarim soyabonda, novdalarning yuqori qismida qalqonsimon kallakcha to'pgullarda to'plangan. Gulyonbarglari deyarli yupqa pardasimon, cho'zinchoq-lansetsimon, kosachabargdan biroz uzunroq, kalta kipriksimon. Kosachabarglari dumaloq, uzunligi 3 mm, kalta tuklangan, uchburchaksimon o'tkir tishchali, naychadan 3 baravar qisqa. Tojibarglari 5 mm uzunlikda, xira binafsharang. Yong'oqchalar to'q jigarrang, uzunligi taxminan 0,75 mm. Iyulavgust oylarida gullaydi, iyul-sentabr oylarida mevalaydi. Tibbiyotda tog'rayxonning gullagan yer usti qismlari (o't) ishlatiladi

Tarqalishi va ekologiyasi. Tog'rayhon toshli qiyaliklarda, butun O'zbekiston bo'ylab tog'larning quyi va o'rta mintaqalaridagi toshloqlarda o'sadi.

Xomashyoni yig'ish va uning sifati. Tog'rayhon odatda ommaviy gullash boshida, janubiy hududlarda iyul oyining boshlarida yig'iladi. Bunda faqat novdalarning gullaydigan bargli yuqori qismi kesiladi. Kechroq muddatlarda efir moyining tarkibi, shunga bog'liq holda xomashyoning sifati ham pasayadi. Xomashyo yig'ish vaqtida tog'rayxon zich o'sgan maydonlarning normal hayotiyeligini ta'minlash uchun mavjud generativ novdalarini 2/3 qismigacha kesish mumkin va xomashyo yig'ishni zich o'sgan maydonlardan har 2 yilda bir marta amalga oshirilishi mumkin. Yig'ib olingan o'simlik o'tini havo yaxshi aylanadigan chordoqlarda yoki ayvon ostida quritilib, qog'ozga yoki matoga qalinligi 5–7 sm qatlam qilib yoyilib, vaqti-vaqti bilan aylantiriladi.

Xomashyo 35°C gacha qizdirilgan majburiy havo bilan shamollatiladigan maxsus quritgichlarda ancha tez quriydi. Yaxlit o'tni sof og'irligi 5-15 kg li qoplarga, maydalangani esa 10-30 kg og'irlikdagi qoplarga solinadi. Qadoqlashdan oldin xomashyoga qo'shimcha ishlov beriladi: maydalanib, g'alvir orqali dag'al novdalari olib tashlanadi. Quruq, yaxshi havo aylanadigan joylarda saqlanadi. Yaroqlilik muddati 2 yilgacha.

FS 42 Uz-0024-2007 ga binoan, xomashyoning namligi 13% dan oshmasligi kerak va undagi efir moyi absolyut quruq holati bo'yicha 0,2% dan kam bo'lmasligi kerak (prof. O.K. Hojimatov, 2021). Xomashyoni qisman ezilgan, barg va to'pgulli poyaning yuqori qismlari (uzunligi 20 sm gacha) tashkil etadi. Raqamli ko'rsatkichlar: namlik 13% dan; umumiy kul miqdori 8% dan, qoraygan va qo'ng'irlashgan qismlari 7% dan, o'simlikning poya qismlari (asosiy poyasi va yon novdalari) 2% dan, teshiklarining diametri 1 mm elakdan o'tgan maydalangan qismi 63,8% dan, organik aralashmalar (zaharli bo'lmagan boshqa o'simliklarning qismlari) 1% dan, mineral aralashmalar (tuproq, qum, toshchalar) 1% dan oshmasligi kerak. Mog'orlagan va chiriyotgan, zaharli o'simliklar va ularning qismlari, shuningdek, o'tirib qolgan boshqa hidni bo'lmasligi kerak.

Kimyoviy tarkibi. Tog'rayhon o'ti tarkibida taninlar, askorbin kislotasi, flavonoidlar va aromatik fenollar (timol, karvakrol), seskviterpenlar, erkin spirtlar va geranilatsetat bo'lgan efir moyi mavjud.

Tibbiyotda qo'llanilishi. Tog'rayhon o'ti markaziy asab tizimiga tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, oshqozon va bronxial limfatik bezlarning sekretsiyasini kuchaytiradi va ichak harakatini oshiradi. Tog'rayhon o'ti qaynatmasi siydik chiqishiga ham kuchli ta'sir qiladi. Tog'rayhon ichak atoniyasi, ishtaha ochuvchi va shamollashda balg'am chiqaruvchi davo vositasi sifatida ishlatiladi. U ko'krak qafasi, terlatuvchi va ichakdan havo haydovchi preparatlarining bir qismidir, shuningdek, tomoq og'riganda chayish va terining yiringli kasalliklarida vanna sifatida ishlatiladi. Efir moyi tishlarni davolashda og'riq qoldiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov V., Shomahmudov A. Xalq tabobati va zamonaviy ilmi tibda qollaniladigan shifobaxsh osimliklar. Toshkent, 1993.
2. Kursanov A. I. vaboshqalar. Botanika 2-tom -Toshkent, 1963.
3. Mustafoyev.S.M. Botanika -Toshkent, 2002.
4. Nabiyev M. Botanika atlas-lug'ati. -Toshkent, 1969.
5. Xoliqov.S.X. va boshqalar. Farg'ona vodiysining O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan o'simlik va hayvonlari.
6. Oripov.R.O, Xalilov.N.X. Osimlikshunoslik -Toshkent, 2007.
7. Pratov O.P., Nabiyev.M.M. Ozbekiston yuksak o'simliklarning zamonaviy tizimi Toshkent, 2007.
8. Xamidov.G`. O'zbekistonning foydali o'simliklarini muxofaza etish -Toshkent, 1990.
9. Xoliqov.S, Pratov.O`. O'simliklar aniqlagichi -Toshkent, 1970.

10. Xolmatov, X. X. va boshqalar. O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari - Toshkent, 1991.
11. V. Maxmudov, A. Maxmudov. Dorivor o'simliklar flora va sistematikasi. Toshkent. "Fan" nashriyoti, 2022.
12. Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). LABGULDOSHLAR OILASI VAKILLARINING HAYOTIY SHAKLLARI, MORFOLOGIYASI VA TARQALISHI. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(24), 472-479.
13. Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). LAMIACEAE OILASINING EFIR MOYIGA BOY BO'LGAN BAZI TURLARINING MORFOLOGIYASI. Scientific Impulse, 1(2), 692-695.
14. Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). NATURAL MEDICINAL HERBS OF THE LAMIACEAE FAMILY AND THEIR MEDICAL PROPERTIES. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 5(4), 64-68.
15. Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). FEATURES OF THE GENUS LAMIACEAE FAMILY, WHICH WE KNOW AND DO NOT KNOW ABOUT. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(23), 87-90.